

КОНСТИТУЦІЙНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ВИД ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ПРОСПЕКТИВНИЙ ТА РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АСПЕКТИ

СУХОНОС Володимир Вікторович - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри фундаментальної юриспруденції та конституційного права ННІ права, Сумський державний університет

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9058-5182>

КОБЗЄВА Тетяна Анатоліївна - доктор юридичних наук, професор, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Навчально-наукового інституту права, Сумського державного університету

orcid.org/0000-0001-6176-0239

DOI 10.32782/EP.2022.4.1

Стаття присвячена проблематиці проспективного та ретроспективного аспектів конституційної відповідальності як виду юридичної відповідальності.

При цьому, питання аналізу обох аспектів є вкрай актуальним для вітчизняної конституційної юриспруденції, оскільки доводить, що цей вид юридичної юриспруденції може бути не лише репресивним, а й мотивувальним.

Отже, метою нашого дослідження мають стати проспективний та ретроспективний аспекти конституційної відповідальності як виду юридичної відповідальності.

У статті з'ясовано, що за негативним аспектом виділяються класичні види юридичної відповідальності: кримінальна, адміністративна, цивільно-правова, дисциплінарна і матеріальна. Обґрунтовано, що ретроспективна конституційна відповідальність може мати два виміри, залежно від того типу законодавства, де містяться санкції за порушення чинного конституційного законодавства. Доведено, що конституційно-бланкетну відповідальність можна визначити як вид конституційної відповідальності, що передбачає запровадження санкцій адміністративно-правового чи кримінально-правового характеру за порушення конституційних приписів. З'ясовано, що єдиною формою юридичної відповідальності президента країни є імпичмент, процедура якого може бути своєрідним втіленням звільнення Президента України з

роботи, а тому, виходячи з цього, імпичмент є своєрідною формою дисциплінарної відповідальності, і, отже, його можна віднести до конституційно-бланкетної відповідальності. Стаття містить висновок про те, що тривалий час найбільш проблемним залишався етап проведення розслідування за фактом державної зради або будь-якого іншого злочину тимчасовою слідчою комісією, оскільки в Україні не існувало законодавства про останню. При цьому, визначається, що екстраполюючи проспективний аспект на конституційну відповідальність, ми розуміємо її як відповідальність суб'єкта конституційного права за чітке ініціативне здійснення ним своїх конституційних повноважень та обов'язків.

Практична цінність роботи полягає у обґрунтуванні необхідності зміни уявлення про конституційну відповідальність, як суто каральний вид юридичної відповідальності.

Ключові слова: юридична відповідальність; конституційна відповідальність; кримінальна відповідальність за порушення конституційного права; адміністративна відповідальність за порушення конституційного права; конституційно-правова відповідальність; імпичмент.

Постановка проблеми

Юридична відповідальність є різновидом соціальної відповідальності, яка уособлює суспільні відносини між суб'єктом та

контролюючою його інстанцією. Зазвичай соціальна відповідальність розглядається у позитивному (проспективному) та негативному (ретроспективному) аспектах. У першому випадку, соціальна відповідальність характеризує позитивне ставлення особи до вчинюваних нею вчинків. Відповідно до позитивного аспекту особа усвідомлює важливість своїх дій для суспільства та бажає й прагне виконати їх найкращим чином: ефективно та швидко. Щодо негативного аспекту, то тут соціальна відповідальність характеризується не стільки усвідомленням її особою, скільки зовнішнім впливом з боку суспільства, держави чи інших осіб за вже здійснене. Можна сказати, що це відповідальність за вже скоєне порушення суспільного порядку [15, с. 504].

Юридична відповідальність, як різновид соціальної, також може розглядатися у позитивному та негативному аспектах [11, с. 855].

Аналіз останніх публікацій

Звісно, не слід вважати, що питання юридичної відповідальності вже не були предметом наукового дослідження. В якості прикладу можна назвати фундаментальні роботи, які з'явилися не лише за кордоном, а й в Україні [2]. Є й напрацювання, пов'язані із класичними видами юридичної відповідальності – адміністративної [5] до кримінальної [8].

Не применшуючи доробок попередніх науковців, слід зазначити, що навіть не зважаючи на наявність фундаментальних досліджень, пов'язаних з інститутом конституційної відповідальності, цей вид юридичної відповідальності усе ще залишається мало визнаним як у фундаментальній, так і в конституційній юриспруденції. Особливо це стосується її проспективного та ретроспективного аспектів.

Мета і завдання

Отже, метою нашого дослідження мають стати проспективний та ретроспективний аспекти конституційної відповідальності як виду юридичної відповідальності. Задля досягнення цієї мети слід вирішити наступні дослідницькі завдання. По-

перше, загалом охарактеризувати юридичну відповідальність. По-друге, дослідити ретроспективний аспект конституційної відповідальності. По-третє, проаналізувати проспективний аспект конституційної відповідальності.

Виклад основного матеріалу

У негативному аспекті юридична відповідальність розглядається як вид соціальної відповідальності, сутність якої полягає у застосуванні до правопорушників (фізичних та юридичних осіб) передбачених законодавством санкцій, що забезпечуються за примусовому порядку державою [18].

За цим аспектом виділяються класичні види юридичної відповідальності: кримінальна, адміністративна, цивільно-правова, дисциплінарна і матеріальна.

Означені види відповідальності опираються на відповідну систему охоронних санкцій за правопорушення. Так, кримінальна відповідальність передбачає такі санкції як позбавлення волі або виправні роботи, адміністративна – штраф чи адміністративний арешт, цивільно-правова – пеню, дисциплінарна – догану або звільнення, а матеріальна – грошове стягнення [15, с. 516–517].

І ось тут найбільш цікавою уявляється конституційна відповідальність.

Конституційну відповідальність можна розглядати як вид соціальної та публічно-правової відповідальності за порушення чинного конституційного законодавства, зміст якого передбачає як заохочення належної правомірної поведінки або діяльності учасників конституційного процесу, так і негативну реакцію з боку народу, держави чи територіальної громади на конституційний делікт та застосування до відповідного деліктоспроможного суб'єкта правових санкцій, передбачених конституційним законодавством [13, с. 141]. І хоча подібне визначення і вказує на можливу проспективну конституційну відповідальність, проте, наголос на тому, що означена відповідальність настає винятково за порушення чинного конституційного законодавства, дозволяє нам припустити, що конституційна відповідальність, у цьому випадку, має саме ретроспективний характер.

Проте, й ретроспективна конституційна відповідальність може мати два виміри, залежно від того типу законодавства, де містяться санкції за порушення чинного конституційного законодавства.

Перший вимір пов'язано із тим, що за порушення чинного законодавства встановлюються покарання кримінального, адміністративного чи, навіть, дисциплінарного характеру, хоча, останнє є швидше винятком, аніж правилом [12, с. 192]. У цьому випадку ми маємо справу із конституційно-бланкетною відповідальністю.

Отже, конституційно-бланкетну відповідальність можна визначити як вид конституційної відповідальності, що передбачає запровадження санкцій адміністративно-правового чи кримінально-правового характеру за порушення конституційного законодавства.

Якщо взяти до уваги адміністративно-правовий аспект конституційно-бланкетної відповідальності, то його положення, зокрема, закріплені у главі 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП), який визначається як «Адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління». Проте, є й інші положення, які беруть під захист конституційні правовідносини. Зокрема, ст. 47 КУпАП захищає право державної власності на надра, ст. 48 – на води, а ст. 49 – на ліси [4]. Відповідно означені норми переплітаються із ст. 13 Конституції України [7].

Щодо кримінально-правового аспекту конституційно-бланкетної відповідальності, то його положення, за словами О. Скрипнюка, не розмежовує ці групи злочинів в окремі розділи», адже кожен «із розділів КК України може містити склади злочинів, що посягають на ряд основних об'єктів конституційного права» [13, с. 151]. Зокрема, кримінальні правопорушення, які передбачені розділом II Кримінального кодексу України (ККУ) «Кримінальні правопорушення проти життя і здоров'я особи» [9], посягають на гарантовані Конституцією України права на життя (ст. 27) та здоров'я (ст. 49) [7]. Є також кримінальні правопорушення, що посягають на консти-

туційний лад України як у його державному, так і суспільному вимірі. Зокрема, це злочини проти основ національної безпеки України (розділ I), кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (розділ V) тощо [9].

Проте, наявність конституційно-бланкетної відповідальності не вичерпує усю палітру ретроспективної конституційної відповідальності. Річ у тім, що й саме конституційне право може містити норми, які встановлюють санкції за порушення конституційних приписів. У цьому випадку ми маємо справу з конституційно-правовою відповідальністю.

Найбільш відомою санкцією в умовах конституційно-правової відповідальності є імпічмент – за конституціями ряду держав процедура притягнення парламентом до відповідальності вищих посадових осіб у випадках вчинення ними певних злочинів [17, с. 666]. Найчастіше процедура імпічменту застосовується до президентів країни.

Як відомо, існує дві форми відсторонення президента країни з поста глави держави. Першою формою можна вважати відкликання глави держави.

Подібна процедура передбачається, зокрема, конституційним законодавством Австрії та Словаччини.

Так, ініціатором питання про дострокове усунення з поста президента Австрійської Республіки, згідно п. 6 ст. 60 Федерального конституційного закону Австрії, виступає нижня палата парламенту – Національна рада, котра більшістю у дві третини голосів депутатів приймає рішення про скликання спільного засідання палат – Федеральних зборів, для оголошення народного голосування стосовно відкликання президента. При цьому, рішення Національної ради є підставою для призупинення виконання президентом його обов'язків. Остаточне ж рішення щодо президента приймається на референдумі. Якщо в результаті народного голосування пропозиція про усунення Федерального президента з посади буде відхиленою, президент буде вважатися переобраним на новий термін, а Національна рада – розпущеною [16, с. 64].

В Словаччині вся процедура відкликання президента також проходить у парламенті – пропозиція про початок процедури вноситься абсолютною більшістю усіх депутатів, а остаточне ж рішення стосовно винесення питання щодо відкликання приймається більшістю у 3/5. Після цього, згідно п. 1 ст. 106 Конституції Словацької Республіки, голова Національної ради Республіки оголошує народне голосування про відкликання президента [6, с. 140].

Проте, на нашу думку, відкликання є формою притягнення президента до політичної відповідальності [14, с. 147], оскільки, на думку відомого державознавця Н. Шишкіної, «...приводом для висунення питання про політичну відповідальність президента може служити його діяльність, яка, з точки зору депутатів, спрямована на усунення демократичного конституційного ладу, на обмеження суверенітету або проти територіальної цілісності країни тощо (слід, однак, ще раз наголосити – дії президента у даному випадку ніяк не пов'язані з порушенням конкретних норм конституції або інших законів)» [14, с. 147–148].

Виходячи з цього, єдиною формою юридичної відповідальності президента країни є імпічмент. Вітчизняне конституційне законодавство про імпічмент (ст. 1 відповідного Закону) визнає його «позасудовим конституційним процесом, за змістом якого Верховна Рада України у разі вчинення державної зради або іншого злочину Президентом України може достроково припинити його повноваження, усунувши з поста» [1, с. 5].

Процедура імпічменту була детально описана у ст. 111 Конституції України. За загальним правилом, вона передбачала наступні етапи:

1. Більшість від конституційного складу Верховної Ради України ініціює питання про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту.

2. Для проведення розслідування за фактом державної зради або будь-якого іншого злочину Верховна Рада України створює тимчасову слідчу комісію, до складу якої включається спеціальний прокурор і спеціальні слідчі.

3. Після проведення розслідування тимчасова слідча комісія надає на розгляд Верховній Раді України свої висновки і пропозиції.

4. Верховна Рада України розглядає означені висновки і пропозиції.

5. Якщо за результатами розгляду виникають необхідні підстави вважати Президента України таким, хто вчинив акт державної зради або будь-якого іншого злочину, Верховна Рада України, кваліфікованою більшістю у 2/3 від її конституційного складу, приймає рішення про звинувачення глави держави.

6. Верховний Суд України надає Верховній Раді України висновок про те, що діяння, в яких обвинувачується Президент України, містить ознаки державної зради або будь-якого іншого злочину.

7. Конституційний Суд України перевіряє справу і надає Верховній Раді висновок про конституційність процедури розслідування і розгляду справи про імпічмент.

8. Після отримання обох висновків Верховна Рада України, кваліфікованою більшістю, не менш як $\frac{3}{4}$ від її конституційного складу, приймає рішення про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту [7].

Тривалий час найбільш проблемним залишався другий етап, оскільки в Україні не існувало законодавства про тимчасові слідчі комісії. Як уявляється, саме ця обставина стала на заваді під час подій Євромайдану та Революції Гідності, коли чинний на той момент Президент України В. Янукович залишив свій пост і втік з України. Як відомо, він тривалий час вважав себе «легітимним» президентом, оскільки щодо нього не була застосована процедура імпічменту.

Однак, з імпічментом пов'язана ще одна проблема. Як відомо, Кодекс законів про працю України (КЗпПУ) передбачає два види стягнення: догана і звільнення (ч. 1 ст. 147) [3].

По суті, процедура імпічменту може бути своєрідним втіленням звільнення Президента України з роботи, а тому, виходячи з цього, імпічмент є своєрідною формою дисциплінарної відповідальності,

і, отже, його можна віднести до конституційно-бланкетної відповідальності.

Проте, можна навести ще один вид конституційної відповідальності – розпуск Верховної Ради Президентом України.

Відповідно до ч. II ст. 90 Конституції України, президент має право достроково припинити повноваження українського парламенту, якщо протягом:

1) одного місяця у Верховній Раді не сформовано коаліцію депутатських фракцій відповідно до ст. 83 Конституції;

2) шістдесяті днів після відставки Кабінету Міністрів України не сформовано персональний склад Кабінету Міністрів України;

3) тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися.

З одного боку, це також нагадує звільнення народних депутатів України з роботи у випадку невиконання ними своїх обов'язків. Проте, подібне «звільнення» має колективний характер, тобто характер локауту [19, с. 286]. Однак, вітчизняне законодавство не передбачає подібної процедури [19, с. 287], а тому дострокове припинення повноважень Верховної Ради має суто конституційний характер і може бути віднесене саме до конституційно-правової відповідальності.

У урахуванням усього вищенаведеного ретроспективна конституційна відповідальність існує у двох формах: конституційно-бланкетна та конституційно-правова.

Що стосується позитивної юридичної відповідальності, то вона встановлюється для «особи за чітке, ініціативне здійснення нею юридичних обов'язків» [11, с. 855].

Екстраполоючи проспективний аспект на конституційну відповідальність, ми розуміємо її як відповідальність суб'єкта конституційного права за чітке ініціативне здійснення ним своїх конституційних повноважень та обов'язків.

Так, якщо суб'єктом конституційного права виступають пересічні фізичні особи, то їхня проспективна конституційна відповідальність, по суті, закріплюється у ст. ст. 65 – 68 Конституції України: відповідальність за захист Вітчизни, відповідальність за навколишнє природне середовище

і за культурну спадщину, відповідальність за сплату податків та відповідальність за виконання законів.

Верховна Рада України, як парламент, відповідає за представництво Українського народу на найвищому щаблі державної влади, а як єдиний орган законодавчої влади – за законотворчий процес в Україні.

Кабінет Міністрів України відповідає за поточне державне управління та організацію виконання законів.

Щодо Президента України, то він, як глава держави, відповідає за представництво держави перед Українським народом та перед навколишнім світом. В якості гаранта, Президент України відповідає за наступні напрями:

1. Державний суверенітет і територіальну цілісність України (у тому числі і в якості Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України); додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

2. Реалізація стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору [7].

Проте, тут, можливо, правими є ті правознавці, які наголошують на небезпеці розчинення змісту юридичної (у тому числі й конституційної) відповідальності в моральній [11, с. 855].

До речі, досить цікавою є категорія «гарант». Це – достатньо абстрактна категорія і реалізація гарантійної функції в різних країнах здійснюється по-різному. Здебільшого, подібна функція реалізується через низку прав та обов'язків. Проте, там де подібного переліку не існує, може бути реалізована президентська прерогатива. За словами Дж. Лока, прерогативою є «влада діяти на власний розсуд заради суспільного блага, незважаючи на норми закону, а іноді навіть проти нього, є тим, що називається прерогативою» [10, с. 216].

Висновки

Виходячи з усього вищенаведеного, можна констатувати, що конституційна відповідальність є специфічним видом юридичної відповідальності, яка має як про-

спективний, так і ретроспективний вимір. У проспективному аспекті конституційна відповідальність встановлюється для суб'єкта конституційного права за чітке ініціативне здійснення ним своїх конституційних повноважень та обов'язків.

Щодо ретроспективного аспекту, то конституційна відповідальність встановлюється за порушення чинного конституційного законодавства. Залежно ж від того, нормами якої галузі права регулюється конституційна відповідальність, вона може мати як конституційно-правовий, так і конституційно-бланкетний характер.

Література

1. Закон України «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпичмент)» набрав чинності 25 вересня 2019 року. Харків: Право, 2019. 28 с.
2. Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах: Монографія / за ред. Н. М. Оніщенко. Київ: Видавництво «Юридична думка», 2009. 216 с.
3. Кодекс законів про працю України : станом на 11 грудня 2022 р. *Верховна Рада України, законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (Дата зверення: 18.12.2022).
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення : станом на 06 листопада 2022 р. *LIGA 360*. – URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KD0005?an=985139> (Дата зверення: 18.12.2022).
5. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право): навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 256 с.
6. Конституція Словацької Республіки от 1 сентября 1992 г.; / пер. со словацк. С. С. Новиковой. *Конституции государств Европы*: в 3 т. / ред. Л. А. Окуньков. Москва: НОРМА, 2001. Т. 3: Россия–Югославия. С. 112-158.
7. Конституція України : станом на 01 січня 2020 р. *Верховна Рада України, законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (Дата зверення: 18.12.2022).
8. Красницький І. В. Кримінальна відповідальність як інститут кримінального права Франції та України: порівняльний аналіз: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. 232 с.
9. Кримінальний кодекс України : станом на 06 листопада 2022 р. *Верховна Рада України, законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (Дата зверення: 18.12.2022).
10. Лок Дж. Два трактати про врядування / пер. з англ. О. Терех, Р. Димирець. Київ: Основи, 2001. 265 с.
11. Олейников С. М. Юридична відповідальність. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 12 т. / редкол.: В. Я. Тацій (голова), Ю. С. Шемшученко, О. В. Петришин та ін. Т. 3: Загальна теорія права. Харків: Право, 2017. С. 854-860.
12. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України: підручник. [4-те вид., перероб. і доопр.]. Київ: Ліра-К, 2012. 576 с.
13. Скрипнюк О. В. Конституційне право України: підручник. Київ: Ін Юре, 2010. 672 с.
14. Сухонос В. В. Інститут глави держави в конституційному праві: монографія. Суми: УАБС НБУ, 2011. 339 с.
15. Сухонос В. В. Теорія держави і права: підручник. Суми: Університетська книга, 2013. 544 с.
16. Федеральный конституционный закон Австрийской Республики от 10 ноября 1920 г.; / пер. с нем. В. В. Невинский. *Конституции государств Европы*: в 3 т. / ред. Л. А. Окуньков. Москва: НОРМА, 2001. Т. 1: Австрия–Ирландия. С. 26-114.
17. Шаповал В. М. Імпічмент. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Т. 2: Д–Й. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1999. С. 666–667.
18. Шемшученко Ю. С. Відповідальність юридична. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Т. 1: А–Г. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998. С. 437.
19. Шумило М. М. Локаут. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 12 т. / редкол.: В. Я. Тацій (голова), Ю. С. Шемшученко, О. В. Петришин та ін. Т. 11: Трудове право. Харків: Право, 2018. С. 286–287.

**Viktor Sukhonos, Volodymyr Sukhonos
CONSTITUTIONAL LIABILITY
AS A TYPE OF LEGAL LIABILITY:
PROSPECTIVE AND RETROSPECTIVE
ASPECTS**

The article is devoted to the problems of prospective and retrospective aspects of constitutional responsibility as a type of legal responsibility.

At the same time, the issue of analyzing both aspects is extremely relevant for domestic constitutional jurisprudence, as it proves that this type of legal jurisprudence can be not only repressive, but also motivating.

Therefore, the goal of our research should be the prospective and retrospective aspects of constitutional responsibility as a type of legal responsibility.

The article found out that the classic types of legal responsibility are distinguished according to the negative aspect: criminal, administrative, civil, disciplinary and material. It is substantiated that retrospective constitutional responsibility can have two dimensions, depending on the type of legislation containing sanctions for violation of current constitutional legislation. It has been proven that blanket constitutional responsibility can be defined as a type of constitutional responsibility that involves the introduction of administrative-legal or criminal-legal sanctions for violation

of constitutional prescriptions. It was found that the only form of legal responsibility of the president of the country is impeachment, the procedure of which can be a kind of embodiment of the dismissal of the President of Ukraine from work, and therefore, based on this, impeachment is a kind of form of disciplinary responsibility, and, therefore, it can be attributed to the constitutional blanket responsibility. The article contains the conclusion that for a long time the stage of conducting an investigation into the fact of treason or any other crime by a temporary investigative commission remained the most problematic, since there was no legislation on the latter in Ukraine. At the same time, it is determined that by extrapolating the prospective aspect to constitutional responsibility, we understand it as the responsibility of the subject of constitutional law for the clear proactive implementation of his constitutional powers and duties.

The practical value of the work consists in substantiating the need to change the perception of constitutional responsibility as a purely punitive form of legal responsibility.

Keywords: legal responsibility; constitutional responsibility; criminal liability for violation of the constitutional right; administrative responsibility for violation of constitutional law; constitutional and legal responsibility; impeachment.